

1915 Van İsyanı

Cemalettin Taşkıran*

Van vilayeti XIX. yüzyıl sonunda başlayan Anadolu'daki Ermeni isyanlarının en çarpıcı bir biçimde görüldüğü yerdir. Van'daki Ermeni komitelerin çalışmaları çok etkili olmuş ve bölgede 1895 ve 1915'te 2 büyük Ermeni isyanı görülmüştür.

Bu çalışmada 1915 Van isyanı üzerinde durulmuştur. Çünkü 1915 Van isyanı, bugün hala uğraştığımız meselelerden biri olan Tehcir Kanununun da en önemli sebeplerinden birisini teşkil eder.

1900'lü yılların başında Van vilâyeti Osmanlı Devleti'nde Ermeni nüfusun yoğun olarak bulunduğu iki vilâyetten biriydi. Ermeni nüfusu yoğunluğu itibarıyla birinci sırada Bitlis, ikinci sırada Van geliyordu. 1914 yılında tamamlanan resmî nüfus istatistiklerine göre Van'da yaşayan 179.380 Müslüman nüfusuna karşılık 67.792 Ermeni bulunuyordu. O zaman Hakkâri Van'a bağlı bir sancaktı. Ayrıca bugün Bitlis'e bağlı olan Adilcevaz kazası da Van'a bağlıydı. Yine aynı istatistiğe göre Van'ın merkezinde Ermenilerin Müslümanlara oranı üçte bir civarındaydı.

Ermenilerin bölgedeki yoğunluklarına, bölgenin coğrafi şartlarına ve o günkü konjonktüre güvenerek giriştikleri isyan, 15

Nisan 1915 tarihinde başlamış, büyümüş ve bölgede bir devlet kurma noktasına kadar varmıştır. Bu yüzden 1915 Van isyanının belgelere dayanarak daha detaylı bilinmesinde yarar vardır.

Bilindiği gibi, Kafkasya'da ve sınıra yakın Türk topraklarında yaşayan Ermeniler arasında 1914 yılı sonlarında Osmanlı idaresine ve Osmanlı ordusuna karşı bir harekât ve bir örgütlenme başlamıştı. Bu hareketlerde Rusların da payı olduğu açıktı. Ruslar, Doğu Anadolu'da ele geçirdikleri Türk topraklarını Ermenilere vereceklerini ve bu topraklarda Ermenilere bağımsızlık vereceklerini ilân ediyorlar ve böylece de hem Türkiye'de yaşayan Ermenileri, hem de Kafkasya'daki Ermenileri Türkiye'ye karşı kıskırtıyorlardı. Ermenilerin toplu olarak yaşadıkları bölgelerde kurdukları gizli ihtilal örgütleri çok yayılmıştı. Ayrıca Ermeniler sınır boylarına silah ve cephane yığmaya başlamışlardı.

Bölgedeki istihbarat bilgilerinden elde edilen değerlendirmelere göre girişilecek isyan hareketinde Van bölgesi merkez olacaktı. Rusların, Kuzey'de Doğubeyazıt, Doğu'da, Saray yönünden ilerlemeye başlamalarıyla birlikte Ermeniler Van bölgesinde genel bir ayaklanma başlatacaklardı. Böylece de Rusların Van bölgesini işgalini kolaylaştıracaklardı. Bu bilgileri edinen Osmanlı yöneticileri gerekli tedbirleri almak yoluna gittiler. Van Vali Vekili Cevdet Bey, beklenen muhtemel bir Ermeni ayaklanmasını bastırabilmek için, bölgede yaşayan aşiret reislerinden kuvvet toplamalarını ve hazırlıklı olmalarını istedi. Aslında 1914 yılı Aralık ayında yer yer çarpışmalar başlamıştı. Osmanlı yöneticileri, bölgelerindeki olayları Başkomutanlığa ve İçişleri Bakanlığına bildiriyorlardı. Mesela 21 Aralık 1914 tarihinde Erzurum Valisi Tahsin Bey, bölgesinde ve civarında meydana gelen olayları şöyle aktarmaktaydı:

“... Van'ın Karçikan ve Gevaş ilçeleri Ermenilerinde isyan belirtileri vardır. Bölge-

(*) Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, İİBE, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, Ankara.

deki telgraf tellerini kesmişler, bir onbaşıyı öldürmüşler, kaymakam ve beraberindekilere karşı silâh kullanmışlardır. Ermeni gençler ve asker kaçaklar çeşitli yerlerde toplanmaktadırlar. Bitlis'ten bu bölgeye milis ve jandarma kuvvetleri gönderilmiş ve çarpışmalar başlamıştır... Şimdi Talat Beyle (içişleri bakanı) makine başında görüştük. Size bilgi vermemi, Van valisi Cevdet ve Bitlis Valisi Mustafa beylerle haberleşerek sorunun en iyi şekilde sonuçlandırılmasını gerekli buldular..."¹

1915 yılına girildiğinde bölgedeki Ermeni saldırıları artarak devam ediyordu. Saldırıları şehir merkezinde de görülmeye başlandı. Bazı Ermeniler Van'da hükûmet memurlarına saldırmıştı. Bazıları da sayıca az buldukları jandarmalara saldırmaya başlamışlardı. Ermeniler sadece resmî görevlilere saldırmıyor, bölgedeki yaşlı, kadın ve çocuklardan oluşan yerli Müslümanlara da saldırıyorlardı. Hatta, bölgede kendi isyan hareketlerine katılmayan ve onları desteklemeyen Ermenilere de saldırıyorlar ve onları korku ve baskı ile yanlarına çekmeye zorluyorlardı. Ermeniler şehir ve civarındaki çeşitli ulaşım yollarını kontrolleri altına almışlar, önemli stratejik noktaları tutmuşlardı. 1915 yılı ocak ayında Ermeni isyanı için adeta her şey hazırlanmıştı.

Bu faaliyetler İstanbul'da da duyuluyordu. Ancak Ermeni yetkililer, Ermenilerin isyan hazırlıklarını mümkün olduğu kadar gizlemeye gayret gösteriyorlardı. Van Ermeni milletvekili olan Vramyan, 4 Ocak 1915 tarihinde bölgedeki olayları Osmanlı hükûmetine "...Türklerle Ermeniler arasındaki çatışmanın karşılıklı güvensizlikten olduğu..."² şeklinde bildiriyordu. Böylece Ermenilerin isyan hazırlığını gizliyor ve Türklerin de Ermenilere saldırdığını ima ediyordu. Oysa durum hiç de öyle değildi. Van bölgesinde, Ermeniler bir isyan için hazırды ve bu isyanın başlaması için de bir kıvılcım yeterli olacaktı. O kıvılcım da 1915 yılı Şubat ayında ortaya çıktı.

1915 yılı Şubat ayında Van'a bağlı Tımar nahiyesinde isyan başladı. Ermenilerin

yaşadığı nahiyede halkın elindeki mal varlığının sayımı sırasında Ermenilerle, sayıma gelen memurlar ve jandarmalar arasında anlaşmazlık çıktı. Anlaşmazlığın konusu Tımar nahiyesindeki koyunların sayımı idi. Anlaşmazlığın büyümesi üzerine, zaten gergin olan ortam nedeniyle, ilişkiler daha sert bir hale geldi. Daha önceden hazırlıklarını yapmış olan Ermeni köylüler hemen silahlarına sarıldılar. Kısa sürede silahlı Ermenilerin sayısı 1000 kişiyi geçti. Sadece Tımar nahiyesi Ermenileri değil, civar köylerdeki ve diğer yerleşim yerlerindeki Ermeniler de silahlarını alarak isyana katıldılar. Silahlı Ermeniler sadece resmi memur ve askerlere değil, civardaki Müslüman halka da saldırdılar. Banat köyündeki jandarma kuvvetlerine saldırdılar ve jandarma birliğinin erlerini ve komutanları Yüzbaşı Süleyman Efendiyi şehit ettiler.³

İsyan çabuk bir şekilde Van'ın Gevaş ve Çatak kazalarına yayıldı. Yolları tutan, telgraf tellerini kesen Ermeniler Gevaş kadısı İsmail Hakkı Efendiyi de şehit ettiler. Ermeniler planlı hareket ediyorlardı. Müslüman köylerin arasında kalan Ermeni köylerindeki Ermeniler, diğer yerlerdeki Ermeni köylerine nakledilmeye başlandı. Daha sonra bu göç olayı genelleştirildi ve kısa bir süre sonra, Van'ın Saray ve Hoşap ilçelerinde Müslüman köylerine yakın olan hiçbir Ermeni köyünde, eli silah tutan bir tek Ermeni kalmamış, hepsi daha güvenli Ermeni yerleşim yerlerine nakledilmişlerdi. Bu naklin asıl sebeplerinden biri, hiç şüphesiz, başlatılan isyan hareketine bütün Ermenilerin katılımını sağlayabilmektir.⁴

27 Şubat'ta Adilcevaz'dan Van-Merkez gitmek üzere hareket eden 300 kişi civarındaki gönüllü Müslüman askerlerinin Arın köyünde geceyi geçirmek istemeleri üzerine Ermeni çeteleri askerlere saldırmışlardır.

- (1) Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi, I. Dünya Harbi Koleksiyonu, K-4, D-23-A, F-5.
- (2) ATASE Arşivi, I. Dünya Harbi Koleksiyonu, K-528, D-2061, F-1,8.
- (3) Aspiration et Agissement Révolutionnaires des Comités Arméniens Avant et Après la Proclamation de la Constitution Ottoman, İstanbul, 1917, Ankara, 2001, s. 268.
- (4) a.g.e., s.268

Saldırı sonucu 8 Müslüman şehit olmuştur. Olaylar üzerine Erciş'ten hükümet kuvvetleri yetişince, Ermeni çeteleri Van gölüne açılarak olay yerinden kaçmışlardır.⁵

Şubat 1915'de Ermenilerin toplu isyanı başlamıştı denilebilir. Sadece Van ve civarında değil, Muş, Bitlis, Elazığ gibi yerleşim yerlerinde de Ermeni saldırıları görülmüyordu. 11. Kolordu Komutanlığı, Elazığ'dan Milli Savunma Bakanlığına gönderdiği şifreli telgrafta, 19 Şubat 1915'de, çarpışmaların başladığını şöyle bildiriyordu:

"... Hizan'ın Ahos tarafındaki Sekür köyüne asker kaçaklarını aramaya giden jandarmalara Ermeniler tarafından ateş açılmış ve 2 erimiz öldürülmüştür. Pek çok Ermeni'nin Karsu, Sekür ve Varsın köylerinde toplandığı anlaşılmıştır. Bitlis ve Gevaş'tan gönderilen kuvvetlerle asiler, 3 günden beri çarpışmaktadırlar. 6 jandarma ve 1 piyade erimiz şehit olmuştur."⁶

Bitlis Valiliği ise 3 ncü Ordu komutanlığına 20 Şubat 1915'de şu bilgileri veriyordu:

"... Hakif bucağındaki Ermeniler isyan ettiler... Muş ovasındaki iki yerde jandarmalara ateş edilmiştir. Muş merkez ilçesine bağlı Serveng köyüne asker kaçağı aramaya giden müfrezemize köy kenarındaki değirmenden ateş açılmış, çarpışma 2 saat sürmüştür.

b. Aynı gün Akan bucağına bağlı Kümes köyünde bucak müdürüne, jandarmalara ve onların kaldıkları eve de ateş edilmiş; çarpışma 8 saat sürmüştür. Jandarma ve milislerden 9 kişi şehit olmuştur..."⁷

Öte yandan 11 nci Kolordu Komutanlığı, raporunda, 25 Şubat 1915'de Muş bölgesindeki durumla ilgili şunları bildiriyordu:

"... a. Muş'a iki buçuk saat uzaklıkta bulunan 40-50 kadar silâhlı Ermeni asker kaçağı, erzak toplamak için bu bölgeye giden polis ve jandarmalara saldırarak çarpışmışlardır.

b. Muş'a 3 saat uzaklıkta Kümes köyünde bir çarpışma olmuştur.

c. Tasu köyü, Fikirsiz ve Sigor köylerinde de çarpışmalar olmuştur..."⁸

Yukarıdaki belgeler, raporlar ve yazışmalardan anlaşıldığı gibi 1915 yılı Mart ayına gelindiğinde Ermeni isyanı, Van merkezli olmak üzere başlamıştı. Mart ayından itibaren ise Ermeni saldırıları sayısını ve şiddetini artırarak devam etti. Ermeniler, acımasız bir şekilde, rastladıkları bütün Müslümanları yaşlarına, cinsiyetlerine, durumlarına bakmadan katletmeye başladılar.

Bu sırada Kafkaslarda bulunan Rusların Van bölgesindeki yerleşim yerlerine saldırıları da başlamıştı. Bazı ilçeler önce Ruslar tarafından ele geçirilmiş, daha sonra Türk kuvvetleri tarafından geri alınmıştı. Van'ın Mahmudiye ilçesi de bunlardan biriydi. Şubat 1915'de önce Ruslar tarafından işgal edilen ve ay sonunda Ruslardan geri alınan ilçenin kaymakamı, ilçe ve civarında Ermenilerin Türklere yaptıklarını raporlarla tespit ettirmiş ve bu raporların sonucunu da 4 Mart 1915'de İçişleri Bakanlığına bildirmiştir:

"... Yüzyıllardan beri Osmanlı Devletinin koruyuculuğu altında hayatlarını sürdüren Ermeni vatandaşlarımızın, kendilerine bu günkü durumlarını sağlayan Müslümanlara karşı yaptıkları ve örneğine hiç rastlanmamış olan faciaları belirten şu bilgileri okurken boğulacak kadar ıstırap duyuyorum... Yirminci asrın nefretle tarihe kaydedeceği bu lekeli sayfaları, vatanımız içinde hükümetimiz sayesinde güvenli ve mutlu bir hayat yaşayan Ermeni vatandaşlarımız yazmışlardır. Bu şahıslar, masum ve bakir kızlardan başlayarak 70 yaşındaki erkeklere kadar Türklere uyguladıkları alçakça hakaretlere karşı, hükümetimiz her çeşit kin ve intikamdan sıyrılmış olarak düzeni sağlamaya çalışmaktadır..."

(5) Kamuran GÜRÜN, Ermeni Dosyası, Ankara, 1983, s. 204.

(6) ATASE Arşivi, I. Dünya Harbi Koleksiyonu, K-2287, D- 12, F-6, 6-1.

(7) ATASE Arşivi, I. Dünya Harbi Koleksiyonu, K-2287, D- 32/12, F-6-2, 6-3.

(8) ATASE Arşivi, I. Dünya Harbi Koleksiyonu, K-2820, D-69, F-2, 17.

Merkehu köyünde öldürülen

	Erkek	Kadın
Merkehu köyünde öldürülen	41	14
Merkehu köyünde ırzına geçirilerek öldürülen	4	2
Merkehu köyünde yaralanan	3	2
İstucu köyünde öldürülen	7	4
İstucu köyünde ırzına geçirilerek öldürülen		5 ⁹

Bu liste Mahmudiye kaymakamlığının ilk listesidir. Daha sonar bu listeyi başka listeler takip etmiştir. 13 Mart 1915’de, Mahmudiye kaymakamı daha teferruatlı bilgiler göndermiştir:

“... Ermenilerin bu civardaki insan kasaplıkları ise, hükümetin ilçeyi boşaltmasından bir saat sonra ve Rus istilâ kuvvetlerinin ilçe merkezine varışlarından 2 gün evvel başlamıştır... Zamanla çoğalan bilgilerin bir özeti islâmın özüne yönelik hakaretin en hakiki levhasıdır... Her safhası derin üzüntüyle kaydedilen bu defterin, kadınlara reva görülenleri anlatan bölümü, insan ruhunu korku ile titretecek ve nefret ettirecek bir alçaklık belgesidir. Hele, her reddettiği teklif karşısında, vücut uzuvlarından birini kaybeden bir babaya kendi eliyle kendi evladını boğazlatmak derecesinde yapılan alçaklığın vicdanlarda doğurduğu tesiri ifade için müracaat edilecek bir kelime yoktur. Kaza merkezinden başlayarak, köylerdeki mescitleri ahıra döndürmeleri, bütün tahsildeki öğrencileri zorla Hıristiyanlığa sevk eylemeleri... hep bu ihanet cümlesindedir... olayların içeriğine bir kelime bile ilave edilmediğini arz ...”¹⁰

Ermenilerin saldırı ve katliamlarıyla ilgili bir başka belge de Alman Generali Bronzart’dan gelen bir emirdir. O yıllarda, Başkomutan Vekili adına Osmanlı birliklerine emir gönderen Bronzart Paşa, 18 Mart 1915 tarihli emrinde Ermenilerin saldırılarını belirtmekte ve Ermenilerin toplu bulunduğu yerleşim yerlerinden geçecek askerlerin Ermeni saldırılarına karşı yeteri kadar takviyeli olmasını istemektedir:

“...Küçük bir jandarma müfrezesi Maraş ile Zeytun arasında 30 kişilik bir Ermeni çetesi saldırısına uğrayarak 6 erin şehit olduğu ve 2 jandarma koruyuculuğunda Zeytun’a gelmekte olan acemi erlerin Zeytun ahalisi tarafından bir kilisede hapsolüdüğü anlaşıldığından... Ermenilerin yerleşim merkezlerinden geçecek bu gibi müfrezelerin de yeteri kadar kuvvetli teşkili gereği genelge ile duyurulur...”¹¹

1915 yılı Mart ayından itibaren Ermenilerin saldırı ve katliamları düzenli ve planlı bir şekilde yürütülmekte ve katliamların dozu gittikçe artmaktadır. İsyân için, Ermenilerce merkez seçilen Van bölgesinde isyan hareketleri yayılmaya başlamıştır. Van’ın Çatak ilçesinde, isyan hareketlerine katıldığı için tutuklanan Ermeni öğretmen Osep’in üzerinde yasak silah ve Ermeni komitelerine silah dağıtımını gösteren bir defter çıkmıştır. Ermeni öğretmen Osep’in tutuklanması, isyancı Ermenileri telaşa düşürmüştü ve bu tutuklamayla birlikte Van’da isyan büyümüştü. İsyân kısa sürede Van’ın Gevaş ilçesine de sıçramıştır. İsyân eden Ermeniler Bitlis-Van ve Çatak arasındaki tek haberleşme vasıtası olan telgraf tellerini kesmişler, Çatak’da hükümet binasını kuşatarak 2 kişiyi öldürmüşler, köylere, yoldan geçenlere ve askerî birliklere saldırarak katliama girişmişlerdir. Bu olaylarla ilgili olarak Van Jandarma Tümen Komutanlığının 17 Mart 1915 tarihinde 3 ncü Ordu Komutanlığına gönderdiği mesaj şöyledir:

“...Van vilayetinin Çatak kazasında Ermeniler jandarma karakoluna ve erlerine saldırmışlar, telgraf hatlarını tahrip etmişler, Çatak kasabası yönünde giden müfrezenin o yönde Ermeni çetelerine rastlayarak çarpışmaya başlamış olduğu...”¹²

1915 yılı Mart ayı sonlarına gelindiğinde, özellikle Van vilayetinin bir çok kazasında

(9) Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, sayı: 81, Belge no: 1819.

(10) ATASE Arşivi, I. Dünya Harbi Koleksiyonu, K-520, D-2024, F-12-5.

(11) ATASE Arşivi, I. Dünya Harbi Koleksiyonu, K-2818, D-59, D-59, F-1-15 .

(12) ATASE Arşivi, I. Dünya Harbi Koleksiyonu, K-2818, D-59, D-59, F-1-15 .

Ermeni isyanları artarak ve şiddetini artırarak yayıldı. Valiler bir yandan durumu kontrol altına almaya çalışırken, bir yandan da İstanbul'daki yetkililere bilgi aktarıyorlardı. Van Valisi, İçişleri Bakanlığına 20-21 Mart 1915 tarihinde gönderdiği bir yazıda:

“...Vilayetin her tarafında akşama kadar çarpışmalar sürdü ve şimdi daha da şiddetlendi. Asilerin miktarının 2000'den fazla olduğu sanılıyor. İsyanı bastırmaya çalışıyoruz...¹³ diyordu.

Van vilayetinin kenar ilçelerindeki Türk köylerine ve yerleşim yerlerine Ermeni saldırılarının artması ve şiddetlenmesi üzerine, Cevdet bey, 600 kişilik bir jandarma taburu ile, 25 Mart 1915'de Van merkeze hareket etti. Cevdet Beyin emrine Van-Merkez'de 2 sahra topu verildi. Böylece Van-Merkez'de 1 jandarma taburu, 1 jandarma depo taburu, 100 piyade eri, 100 süvari, 1 dağ topu ve 2 sahra topu vardı.¹⁴

Van merkezinin kuvvetli bulundurulması gerektiğini bilen Van Valisi Cevdet Bey, 25 Mart 1915 tarihli yazısında, 3 ncü Ordu Komutanlığına bölgedeki durumu bildiriyor ve tümendeki toplardan birinin, kendisiyle bulunan tabura verilmesini istiyordu:

“...Rusların Abağa ve Saray üzerinden Van'ı işgal için vukubulacak taarruzlarını kolaylaştırmak üzere, Ermenilerin umumi bir ihtilal hazırlığında buldukları ve bunun için yolların açılmasını bekledikleri malum idi. Ancak o vakte kadar, yeterli kuvvetler yetişerek ümit ve bekleyişimiz veçhiyle bu yöndeki vaziyet tamamen ıslah edilmiş olacağını düşünerek, ara-sıra yaptıkları taşkınlıkların da münferit bir hadise şeklinde giderilmesine çalışılmaktaydı. Sonradan Van'a civar İrelmirin karyesinde, mal sayımında memur ve jandarmalara vuku bulan taarruza yeltenenler hakkında şiddetlice davranılmaksına, güvenmiş olan o civar köylüleri toplanarak yakınlarındaki İslâm köylerine tecavüze başladılar ve tertiplenen isyanın zamanını beklemeyerek maksat ve harekâtlarını gösterdiler.

İslâm ahalisinin müdafaa ve Van'dan sevk olunan müfrezelerin takibi neticesinde toplanan ihtilalciler dağıtılmış ise de, bu halin merkez ve vilayet veya civarında daha büyük çapta tekrarlanıp gündeme geleceğini ip uçlarından anlıyorum. Özellikle Kotur müfrezesi kumandanlarından alınan raporlardan Düşmanın (Rusların) Kotur deresine ilerlemeye başladığı beyan olunuyor. Düşmanın bu hareketi Kotur boğazının mühim noktalarını işgalden ibaret olmayıp, hakiki bir taarruz ile Saray'a varışı ile beraber, her taraftan Ermenilerin isyan edeceklerine şüphe yoktur...¹⁵

1915 yılı mart ayı sonlarında Ermenilerin bir tek Van ve civarında değil; Kars, Ardahan bölgesinde, Sivas vilayetinde büyük olaylara giriştiği ve Müslüman bölge halkından on binlercesini katlettiler. Osmanlı Dışişleri Bakanlığı 6 Mart 1915'de İçişleri Bakanlığına bir yazı ile Kars ve Ardahan bölgesindeki durumu şöyle açıklıyordu:

“... Dahiliye Nezareti Celilesine

Kars ve Ardahan havalisinde hükümetin (Rus hükümeti) tahrikiyle, bilhassa Ermeniler tarafından itlaf edilen (öldürülen) Müslüman erkeklerin adedinin 30.000'e vardığı ve hanelerinin ihrâk edildiği (yıkıldığı) ve karlı, buzlu dağlara dökülen çaresiz kadın ve çocukların halinin canhıraş bulunduğu ve muhafazası Ermenilere verilen Osmanlı esirlerinin bunlar tarafından çeşitli kötü muamelelere maruz kaldıkları ve tüfek dipçikleriyle döğülerek öldürüldükleri haber alınmıştır...¹⁶

Hasankale'den Başkomutanlık Vekâletine çekilen bir başka şifre telgrafta da 10 ncu Kolordunun 27 Mart 1915 tarihli bir raporu aktarılmakta ve Ermeni Taşnaksutyun

(13) ATASE Arşivi, I. Dünya Harbi Koleksiyonu, K-2818, D-59, D-59, F-1-17 .

(14) ATASE Arşivi, I. Dünya Harbi Koleksiyonu, K-2950, D-13, F-1-44.

(15) ATASE Arşivi, I. Dünya Harbi Koleksiyonu, K-2818, D-59, F-1-32,33.

(16) Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın no:49, Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri (1914 – 1919) – I, Ankara,2001, s.1. Osmanlı Arşivi (BOA) HR. SYS. 2878 / 1, Belge No:2.

Cemiyeti vasıtasıyla Sivas vilayeti merkezinde gizli bir ihtilal cemiyeti kurulduğu ve bu cemiyetin asıl görevinin Osmanlı ordusunun geri bölgelerinde kargaşa ve karışıklık çıkararak düşmanın (Rusların) harekâtını kolaylaştırmak olduğu ve bu gizli cemiyete katılan Ermenilerin çeşitli silahlarla silahlandırıldığı bildirilmektedir.¹⁷

Ermenilerin planlı ve sistemli bir şekilde isyan hareketlerine giriştiği asıl bölge Van ve çevresiydi. Van civarından Nisan 1915’de başlayan sistemli isyan girişimi, başta Çıtak kazası olmak üzere çok çabuk gelişti. 16 Nisan 1915’de, Van Seyyar Jandarma Komutanlığının raporuna göre Çıtak kazası Ermenileri bölgedeki jandarma erlerine ve askeri karakollara saldırıya geçmişler ve askerlerin tek haberleşme vasıtası olan telgraf hatlarını kesmişlerdir. Bunların önlenmesi için güvenlik kıtalarından ve sabit jandarma erlerinden gerekli görülen yerlere askeri müfrezeler gönderilmiştir. Ancak Çıtak kasabası yönüne giden askeri müfreze yolda Ermeni çetelerine rastlamış ve Ermeni çeteleri askeri müfrezeye saldırmıştır.¹⁸ Hakkâri’de bulunan Van Seyyar Jandarma Tümen Komutanı Kâzım Bey, 18 Nisan 1915’de Çatak kazasındaki isyan hareketini şifreli bir telgrafla şu şekilde bildirmektedir:

“... 2- vilayetin Çıtak kazasında isyan eden Ermeniler, yollar üzerinde işgal etmiş oldukları bölgelerde, Çıtak’a sevk edilen müfrezelerle çarpışmaktadır ki, henüz müfrezeler Çıtak’a girememişlerdir. Çıtak telgraf teli kesilmiş olduğundan kaza içinde, isyan olayının nasıl olduğu hakkında hükümetce henüz bilgi elde edilememiştir. Van’da diğer merkezlerde sükunet varsa da isyanın genişlemesi ve vilayet dahilinde genel bir isyan halini alması, telgraf hatlarının tamamen kesilmesi muhtemel(dir)...”¹⁹

Ermenilerin isyanı, tahmin edildiği gibi, hemen bir genel isyan halini almış ve 2 gün sonra da Van vilayetinde Ermeniler hem askerlere hem halka saldırmaya öldürme ve

yaralama olaylarına girişmeye başlamışlardır. Van valisi Cevdet Bey, 20 Nisan 1915 tarihli çok acele bir yazıyla, Van merkezdeki durumu 3 ncü Ordu Komutanlığına bildirmiştir:

“ ...

1- İsyancılar kentin Ermeni mahalleri çevresindeki karakollarımıza ve (Müslüman) halkın evlerine ateş etmeye başladılar. Karşılık verilmekte ve savunulmaktadır.

2. Dün akşama kadar Atışlar köyü civarında meydana gelen çarpışmalar sonunda eşkiyadan epeyce bir kısmı öldürülmüş ve Atalan ile Peltensi köyleri ve etrafı kale ve siper gibi şeylerle pekiştirilmiş bir yer olan Akkilise Manastırı yıkılmış, tahrip olunmuştur.

3. Gevaş (telgraf) hattı onarıldı ve görüşme sağlandı.

4. Bugün Başkale-Havasor-Mirmurtal-Reşat (bölgesi telgraf) telleri kesilmiştir. Bunun da onarımına girişildi.”²⁰

20 Nisan 1915’den sonra Van’daki isyan daha da şiddetlendi. Ermeniler Van kalesinin ele geçirilmesi için saldırılarını yoğunlaştırdılar. Çünkü 7 Nisan 1915 tarihinden itibaren planlı bir şekilde Van merkezini kuşatmaya başlayan Ermenilere karşı kendilerini savunabilmek için Van halkı ve merkezde bulunan Osmanlı askerleri Van’daki iç kaleye sığınmışlardı. Bunun üzerine Ermeniler Kale’ye yardım gelmesin diye, kalenin etrafını siperlerle çukurlarla, lağımlarla donatmışlar ve kendi buldukları siperlerini de, Trabzon’dan saman balyaları içinde gizlice getirdikleri son model Rus silah ve bombalarıyla takviye etmişlerdi. 15 Nisan 1915’den itibaren Van çevresine gelen Ermenilerin sayısı 10.000’leri aşmıştır. Yardım gelmemesinden cesaret alan Ermeniler Van kalesi dışındaki Türk mahallelerine saldırmış ve bütün yerleşim yerlerini yakmışlardır. Bir yandan da Van

(17) ATASE Arşivi, I.D.H. Koleksiyonu, K-2820, D-A-69 F-3.

(18) ATASE Arşivi, I. Dünya Harbi Koleksiyonu, K-2818, D-59, F-1,16.

(19) ATASE Arşivi, I. Dünya Harbi Koleksiyonu, K-525, D-2050, F-4.

(20) ATASE Arşivi, I. Dünya Harbi Koleksiyonu, K-2947, D-628, F-3-.

kalesine sistemli ve sürekli saldırılara başlamışlardır.

Ermenilerin Van'daki isyanı, Rus ordularının da Van'a doğru harekete geçmesiyle iyice şiddetlenmiştir. Ermeni casusları vasıtasıyla Van'daki durumu ayrıntılı olarak öğrenen Rus generali Yüdeniç bu durumdan yararlanmak için, Doğubeyazıt'ta konuşlandırdığı 4 Ermeni taburundan oluşan kuvvetlerle, Rus generali Trukhin'in 2 nci Transbaykal Kazak Tugayını, başlarında general Trukhin olduğu halde Aladağ üzerinden Teperiz geçidini aşarak Beğrikale ve Van'a hareket etmesini bildirmiştir.²¹ Bu kuvvetlerle birlikte Rus subayları komutasında en az olanları 400 kişiden oluşan Ermeni çeteleri Van'a doğru ilerlemeye başlamışlardır. Ruslar Nisan 1915 sonlarına doğru, ellerinde bulunan bölgedeki Müslümanları savunmasız bir şekilde cepheye sürmüşler ve Müslümanlar cepheye Türk ve Rus ateşi arasında kalmışlardır.

Van bölgesindeki Ermeniler de 20 Nisan 1915'den itibaren Van'a gelen bütün yolları keserek Van'a Türk kuvvetlerinin yardımı gelmesini önlemeye çalışıyorlardı. 3 ncü Ordu Komutanlığı, Van'daki gelişmeler üzerine, Erzurum'da bulunan Erzurum ve Erzincan Seyyar Jandarma Taburlarını ve 28 ncü Tümenin ateşli dağ topu takımını 21 Nisan 1915'de Muş-Bitlis-Çatak üzerinden Van'a gönderdi. Ayrıca Dir'de toplanan 1200 kadar aşiret kuvveti de Van'a gönderildi. Bu kuvvetler Ermenilerin kapattıkları yolları açarak 23 Nisan 1915'de Van'a ulaştılar.

Ruslar kuvvetli bir müfrezelerini Kotur deresine soktular ve Kotur'u aldılar. İç kısımlara doğru hem Rus askerleri hem de Ermeni çeteleri ilerlemeye başladılar. Ruslar Dilman'ın kuzeyini 3 hat şeklinde takviye etmişlerdi.²² Öte yandan Kotur'daki Türk müfrezesi 700 kişi, Dir'deki Türk müfrezesi de 1000 kişi kalmıştı. Oysa Rusların Kotur boğazındaki kuvvetleri 1 piyade alayı, 150 süvari olup 2 de topları vardı.²³

Ermenilerin, çok planlı bir şekilde hareket ettiklerini gösteren işaretler vardı. Mesela Van ve çevresindeki Ermeni çeteleriyle yapılan çarpışmalarda, Ermeni siperleri içinde ele geçirilen yazılar, bayraklar, pankartlarda "Ermeniler Kurtuldu", "Ermenistan Kurtuldu" yazıları vardı. Rusya'dan ve Fransa'dan gelen Ermeni kalpaklarının bazılarının üzerinde bulunan "İntikam" yazısı dikkat çekmiştir.²⁴

Van Valisi Cevdet Beyin 2300 kişilik bir kuvvetle sığındığı Van kalesini kuşatan Ermeni çete reisi Aram'ın emrindeki kuvvetlerin 30.000'den fazla olduğu tahmin ediliyordu.²⁵ Bu durum karşısında Van şehrini çeviren kale surları ve Bağlar mahallesi Ermenilerin eline geçti. Van'da yaşayan Türkler iç kaleye çekilmişlerdi. Şehirde çarpışmalar bütün şiddetiyle devam ediyordu. Ermeni isyancıların çok büyük bir kısmı asker olduğundan saldırıları planlı bir şekilde yürütüyorlardı. Van civarındaki bazı Ermeni mevzilerinde Rus bayrağı çekiliyordu. Van'a ulaşan Türk yardımı yok gibiydi. Erzurum'dan gönderilen Erzurum ve Erzincan Seyyar Jandarma Taburları ve 2 dağ topu ancak 6 Mayıs 1915'de Van'a ulaşabilecekti. Sadece bazı aşiret kuvvetleri Van'a ulaşabilmişti. Van Valisi Cevdet Bey 22-23 Nisan 1915 tarihli raporunda Nisan sonlarındaki durumu şöyle aktarıyor:

"...Bugün çarpışma şiddetle devam etti. Daha önce de bildirildiği gibi, kaleye hücum için şehrin ve köylerin en savaşçı bireylerinden seçildiği anlaşılabilir ve 700 kadar tahmin edilen iç şehir ihtilalcileriyle bizzat uğraşmak üzere kaleye gittim. Venezüa'lı Nogalis Efendi de o sırada geldi ve yanımda çalıştı. Birkaç gün de bu asilerle uğraşmak üzere burada kalacaktır. Bütün gayrete rağmen, evler arasında gizli siper yapan ve pek

(21) W.E.D.Allen, Paul Muratof, 1828-1921 Türk Kafkas Sınırdaki Harplerin Tarihi, Gnkur. Yayını, Ankara, 1966, s. 278.

(22) ATASE Arşivi, I. Dünya Harbi Koleksiyonu, K-5240, D-6, F-1-8, 1-10.

(23) ATASE Arşivi, I. Dünya Harbi Koleksiyonu, K-5240, D-6, F-1-28, 1-30.

(24) Aspiration et Agissement..., s 269, 270.

(25) Livre Bleu du Gouvernement Britannique, Paris, 1987, s. 180-181.

çok faaliyet göstererek kasabanın önemli bir bölümünü ateşe veren asilerin işgal ettikleri mahallerin tamamından çıkararak tepelemek mümkün olmadı. Bununla birlikte, etraftan kuvvet gelmeye başladı. Daha şiddetle taarruz ediyoruz.”²⁶

Ancak, özellikle Rusların Kotur üzerinden Van’a doğru ilerlemeye başlamalarıyla, Ermenilerin hemen hemen hepsinde bir hareketlilik görülmeye başlandı. Bölgedeki Ermenilerin isyanından yararlanmak isteyen “İran’daki bütün Ermeni çetelerinin Van vilayetine gitmek için teşebbüste”²⁷ buldukları bilgileri geliyordu.

Mayıs ayı başlarında ise Ermeni çetesi Antranik’in 1200 Ermeni Çetesi ile Selmaç’tan hareket ederek önce Rus subaylarından Çernoroyod’un tümenine katıldığı ve daha sonra da Van-Başkale yönüne hareket ettiği bilgileri de alındı. Ayrıca Amerika Birleşik Devletleri’ndeki Boston şehrinde Taşnak Ermenilerinin bölgede Türklerle savaşanlara ulaştırılmak üzere 4.700 ruble parayı Kafkasya Ermeni Yardım Derneğine göndermişlerdi.²⁸

Bu takviyelerle Ermenilerin saldırıları hem artmış hem de hız kazanmıştı. Özellikle Van kalesine daha şiddetli saldırılarda bulunmaya başlamışlardı. Ancak kaledeki halk ve kaleyi savunan askerlerin durumu gün geçtikçe kötüleşiyordu. Kalenin düşmesi ve kaledeki halkın Ermenilerin eline esir düşmesi halinde büyük katliamlar yaşanabilirdi. Kalede bir durum değerlendirmesi yapan Van Valisi Cevdet Bey, hiç değilse Van’daki halkı civar yerleşim yerlerine tehciye tabi tutmayı düşündüğünü bildirerek iç işleri bakanlığına durumu bildiren ve izin talep eden bir yazı gönderdi.

Van Valisi Cevdet Beyin endişeleri son derece yerindeydi. Van’daki halk tehciye tabi tutulsa da, gidemeyenler ve gitmek isteyenler Ermenilerce akla hayale gelmeyecek şekilde işkence, zulüm ve katliamlara maruz kalmışlardır.

8 Mayıs 1915’de Ermeniler Van merkezine ve Van çevresine genel bir taarruza geçmişlerdi. Çevredeki Müslüman köylerden alevlerin yükseldiği Van’dan görülmekteydi.. Bunun üzerine, endişeleri daha da artan Vali Cevdet Bey Van’dan çıkma emri vererek Van halkını daha güvenli bölgelere naklettirmeye başladı. Nakil daha çok Van gölündeki gemilerle yapılıyordu. Bu olay sırasında 15-16 yaşlarında öğretmen okulu öğrencisi olan Muhammed Reşit Güleşer’in ifadesine göre, Van’dan çıkacak insanlar için Van gölünde 12 gemi ayrılmıştı. Bu 12 geminin 4’ünde Van’daki görevli hükümet memurları ve aileleri vardı. Tehcir daha çok Bitlis ve Diyarbakır yönüne yapılıyordu. Başbakanlık Osmanlı arşivinde bulunan - Erzurum Vilayetinden yazılan bir telgrafta, Van Maarif Müdürlüğünden Şerif Beyin şahitliği ile yazılan - bir belgede Van’dan kayık ve gemilerle yapılan nakil işlemleriyle ilgili şu bilgiler verilmekte:

“...Van’ın sukutu ihtimaliyle 14 kayığa irkaben Tatvan iskelesine sevk edilen 1200 kadın ve çocuktan ancak 700’ü Bitlis’e vasil olmuş, hava muhalefetinden dolayı Erciş önüne düşen 7 kayıktan 3’ü Ermeniler tarafından batırılmıştır. Diğer kayıklara karşı dört saat devam eden yaylım ateşi üzerine, 50’yi mütecaviz kadın ve çocuk şehid olmuş ve bu miyanda Erzurumlu Arif Efendi ile iki polis, bütün aile efradıyla birlikte şehid olmuşlardır...”²⁹

17 Mayıs’ta, Van’daki Müslüman ahali Van’ı boşaltmıştı. Aynı gün, Ermeniler, şehirde Müslümanların yoğun olarak oturduğu bölgeye girdiler. Van’ın bu bölgesini ateşe verip yaktılar ve şehrin kontrolünü ele geçirdiler. Birkaç gün sonra da, 20 Mayıs 1915’de

(26) ATASE Arşivi, I. Dünya Harbi Koleksiyonu, K-2820, D-A 69, F-3-41.

(27) ATASE Arşivi, I. Dünya Harbi Koleksiyonu, K-2820, D-A 69, F-3-71.

(28) ATASE Arşivi, I. Dünya Harbi Koleksiyonu, K-2820, D-A 69, F-4.

(29) A. Süslü, G. Ögün, T. Serdar; Van, Bitlis, Muş ve Kars’taki Ermeni Katliamları, Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, No: 8, Ankara, 1994, s. 20; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın no:49, Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri (1914 – 1919) – I, Ankara, 2001, s.4. Osmanlı Arşivi (BOA) HR. SYS. 2878 / I, Belge No: 2

Van'a Rus askerleri girdi ve Van'daki Ermenilerle birlikte hareket etmeye başladılar.

Aslında, daha Ruslar gelmeden önce, Türklerin Van'ı terk etmelerinden hemen sonra Ermeniler Van'da bir yönetim oluşturdular. Ermeni çetecilerden Aram bu yönetimin başına geçmişti. Van'ın yeni yöneticisi olan Aram, Rus birliklerinin başında Van'a giren general Nikoleyev'i şehirde karşılamış ve şehrin yöneticisi olarak şehrin anahtarını generale vermişti. Bu olaydan iki gün sonra da Rus generali Nikoleyev, Van'da Ermenilerin ortaya koyduğu yeni oluşumu, Van Ermeni Vilayeti Hükümeti ve Aram'ı da bu yeni hükümetin Valisi olarak resmen tanıdı ve ilan etti.

Bu olay bütün Ermeniler arasında büyük sevinç yarattı. Sadece Anadolu'da isyan eden Ermeniler değil, dünyanın her yerindeki Ermeniler buna çok sevinmişlerdi. Aşağıya alacağımız Rus gazetesi "Outroyouga de Rostow"un 142. Sayısında, Sévéryan imzası ile yayınlanan yazı buna bir örnektir:

"... 2 Nisan'dan beri, Aram'ın kumandası altında çarpışan Ermeniler isyan bayrağını açmışlardı. 30 günlük mücadele sonunda şehre hakim oldular.

Silah sesleri, bağrıışmalar, yalvarmalar İğdır'da bulunan Ruslara kadar ulaşıyordu. Vartan'ın yönetimindeki Ermeni gönüllüleri, Van'a, kardeşlerinin yardımına koşmak arzusuyla yanıyorlardı. Kery Hemazasp, Tero, Heço bütün engelleme ve zorluklara rağmen, Rus kuvvetleri komutanından bu gidiş iznini vermelerini istiyorlardı. Ayrıca Kazaklar da Van'a yapılacak yürüyüşte yeni Ermeni arkadaşlarına katılmak istiyorlardı. Fakat ihtiyatlı Rus generali A. Bu kahramanların aceleciliğini biraz yatıştırmak istiyordu. Şiddetli bir kar fırtınası Taparez geçitlerindeki kayalıklarda devam ediyordu. Askerler (Ruslar ve Ermeniler) toplarını omuzlarında taşıyarak dağları tırmanmak zorunda kalıyorlardı. Cesaretlerini kaybeden Kazaklar Tanrı'nın da kendilerine karşı olduğunu tekrarlamaya başlamış-

lardı. Fakat komutanın (Rus) kararı kesindi. Ne pahasına olursa olsun Taparez geçitlerini aşmak gerekiyordu. Bu kahraman ordu, her türlü güçlkle mücadele ederek bu mucizeyi gerçekleştirdi. Fırtınaya karşı direndi ve tabiatın zor şartlarını yendi.

Taparez'in diğer yanında hava açık ve bulutsuzdu. Kazak tugayları ve gönüllü Ermeniler bütün yorgunluklarını unutarak, yeni bir hamle ile Van'a ulaşmak için bütün engelleri aşmayı düşünüyorlardı. Abaya köyünden ayrılır ayrılmaz Bayri Kalesini ele geçirdiler. Van gölü görünmeye başlamıştı. Ne muhteşem manzara! Ne ilâhi görünüş! Güzel ovası ve kalesiyle Van, I. Haçlı Seferi sırasında Kudüs'ün alınmasını hatırlatıyordu.

Susmaya mahkum edilmiş çanlar (kilise çanları) uzun uykularından uyanıyorlar ve hep birlikte çalmaya başlıyorlardı. Tesadüf veya kader, bu uyanışın, Rus kartalının ilk defa kanatlarını Bezonianza (Van gölünün Ermenice adı) denizinin üzerine açtığı zamanla çakıştı.

Çanların neşeli çınlamaları bütün ovayı kaplıyordu. Van'ı kuşatanlar artık teslim saatinin yaklaştığını görüyorlardı. Aram'ın cesaretini ve ümidi herkesin kalbine aktarılmıştı ve herkes aynı inançla canlandığını hissediyordu.

Aram! bu isim şimdiden bir semboldü. Vatana ve millete ismini veren kutsal patrik de, böyle adlandırılıyordu. Çanlar durmadan çalıyor ve Osmanlılar bu çanların zafer anlamına geldiğini anlıyorlar ve sissizce ama çok aceleyle, kaçmaya çalışıyorlardı. Kaçışlarının ertesi günü Ermeniler şehre girdiler. Ermeniler kaleyi ele geçirdikten sonra, kaleye bayraklarını çektiler. İki gün neşe ve şenlik içinde geçti.

Mayıs ayının 6 ncı günü, Başkomutan Rus generali A. Uzaktan görüldü. Van'ın geri kalan bölümlerinin de ele geçirilmesi emrini verdi. Heço'nun komuta ettiği öncü tabur hemen harekete geçmek istedi. Fakat, aniden, öncüler şaşkın bir halde durdular.

Başlarında fes olan binlerce kişi bize doğru yürüyordu. Bizi müzik eşliğinde büyük bir heyecan ve duygu içinde karşıladılar. Ayın kıyafeti giymiş rahipler de onlara eşlik ediyordu. Altın haçların pırlıttığı güneş ışıklarına karışıyor ve bayraklar rüzgarda dalgalanıyordu. Üniformalı askerler, her yaşta kadınlar, erkekler, çocuklar en güzel kıyafetleriyle kurtarıcılara yaklaşıyor ve onlara tuz - ekmek ikram ediyorlardı. Sonra bütün halk birlikte oluyor, kucaklaşıyor, ağlaşıyor ve birbirlerini tebrik ediyorlardı. Bu, kurtuluşun büyük bayramıydı!

Bütün bu seslerin üstünde, Varag kilisesinin çanları, Ermenistan'a (Van'a), o kadar çok kanla sulanmış bu topraklara Ermeni ve Rus ordularının girdiğini bildiriyordu. Bu iki milletin bayrakları yan yana görülünce büyük sevinç yaşandı. Herkes bütün kalbiyle, Rusya'nın ve onun şanlı ordusuyla birlikte, sadece Hıristiyan dinine bağlı olduğu için yüzyıllarca acı çeken ve şimdi zincirleri kırılan Ermenistan için Tanrı'ya dua ediyordu.

6 Mayıs Ermeni tarihinde unutulmaz bir gün olacak. Bu günden itibaren Van vilayeti, Türk Ermenistan'ı olarak değil, Ermenistan'ın bir bölgesi olarak anılmaya başlandı.

Van isyanının yöneticisi ve organizatörü ve yeni Ermeni ordusunun komutanının isminin (Vartan'ın), Ermeni krallığının kurucusu ve 5. yüzyılda Hıristiyanlığı inançsız İranlılara karşı savunan aziz Vartan Mamiconyan'la aynı olması kaderin bir sonucu mu, yoksa mutlu bir tesadüf mü?

Hemen belirtelim ki, hem Aram, hem Vartan, Rus bölgesi olan Karabağ'dandır. Karabağ, vatanın ve milletin şerefi için her türlü fedakârlığa hazır, Rusya'ya bağlı kahramanlar yetiştirmiştir.

Aram ve Vartan cennetlik isimlerdir. Birincisi milli idealin bir savunucusu ikincisi Hıristiyan dininin savunucusudur. İkisi de Karabağ'dan geliyorlar. Bu da Rus koruması

altında Ermenistan'ın doğuşunun bir işareti değil mi?

Ermeni milletinin yüzyıllar boyunca mücadele ettiği ve kan akıttığı hürriyet aşkı ve ideali nihayet Rus ordusu sayesinde gerçekleşecek. Fakat, yıllardan beri yazılan, tartışılan, Ermeni meselesi nihayet çözülmüş olacak mı? Hiç şüphesiz ki evet! Rus ordusunun gayretleri, Ermeni askerlerinin gözükpekliliği ve cesareti ve İngilizlerle, Fransızların işbirliği kurtuluşun büyük çabasının başlangıcıdır. Tanrı onları daima başarılı kılsın!

Van bölgesi barbar Türklerin ve Müslümanların buyunduruğundan kurtuldu ve bundan böyle bir Rus general-vali tarafından yönetilecek. Van'ın kahramanı Aram bu görevi atandı. Şu andan itibaren, Ermeniler çok sayıda genci eğitiyorlar ve bir gönüllü ordusu oluşturuyorlar. Çocuklarının en iyileri silah altına alınıyor. Yeni ordu en değerli ümitlerimizi şekillendiriyor. Bu ordu Ermeni bayrağını şanlı savaş alanlarında Rusya bayrağının yanında dalgalandıracak ve onun hep müttefiki olacak.

Ermeni gönüllülerinin sayısı günden güne artıyor. Yeni taburlar oluşturuyor. Tümenler eğitim yapıyor ve hazırlanıyorlar. Tümenlerin sayısı, Kilis, Zeytun, Sasun ve Muş gönüllüleriyle birlikte 3'ü buluyor. Bu, Ermeni bayrağı etrafında bir kolordu demektir. Bütün bu genç askerler büyük bir cesaretle hareket ediyorlar ve ümediyoruz ki, Ermenilerin iyi asker olamayacaklarını, özgürlük ve bağımsızlıklarını silahla kazanamayacaklarını iddia eden yanlış iddialara da son verecekler. Bu aşağılık iftira ebediyen kaybolmalı. Bugün Ermeni anneleri oğullarını savaşa gönderirken, onların hiçbir kaygı duymadan gittiklerini görmekten gurur duyuyorlar. Şeref bu annelerdir! Böyle kadınlara sahip olan bir millet yok olmaz ve mutlaka ümitlerinin gerçekleştiğini görür.

Bugün, Rusya, kurtarma işine devam ediyor. Ermeniler Ruslar tarafından kurtarılan son halktır. Şüphesiz kader böyle istiyor-

du. Fakat nihayet onların da sırası geldi ve Ermeniler diğerleri gibi, kurtuluş gününün parladığını görüyorlar.

Hayal gerçekleşiyor!

Sévérianane.”³⁰

Bu bildiriden de anlaşıldığı gibi, hemen hemen her yerdeki Ermeniler, Doğu Anadolu’daki, özellikle de Van’daki isyanla yakından ilgileniyorlar ve ellerinden geldiğince maddî ve manevî olarak, bizzat bölgeye gelip isyana katılarak, en azından basın-yayın yoluyla Ermenilere destek veriyorlardı.

Osmanlı hükümeti hem İstanbul hem de diğer merkezlerde isyanları önlemek amacıyla bir dizi tedbirler almak zorundaydı. Zira Ermeniler isyan faaliyetlerine devam ediyorlardı. Devletin ikaz ve nasihatlarının sonuç vermemesi üzerine Osmanlı Devleti İçişleri Bakanlığı 24 Nisan 1915’de Ermeni komitelerinin merkezlerini kapattı ve evraklarına el koydu. Bununla da yetinmedi isyanlarla ilgili görülen elebaşların tutuklanmalarını emretti.

Ama isyanlar yine durmadı. Özellikle Van’da, yukarıda anlatıldığı gibi, isyan iyice şiddetlendi. Bunun üzerine Osmanlı ordusu Başkomutan Vekili Enver Paşa, isyan devam ederken, 2 Mayıs 1915 tarihinde, içişleri bakanlığına aşağıdaki telgrafı gönderdi:

“Van gölü çevresinde ve Van ilinde özellikle bilinen belli yerlerdeki Ermeniler ayaklanma ve ihtilal için sürekli bir ocak durumundadırlar. Bu halkın oradan kaldırılarak isyan yuvasının dağıtılması düşüncesindeyim.

3ncü Ordunun verdiği bilgiye göre Ruslar 20 Nisan’da sınırları içindeki Müslüman ahaliyi, çıplak bir durumda, sınırlarımız içerisine sürdüler. Hem buna bir karşılık olmak ve hem de yukarıda söylediğim amacı elde etmek üzere:

Ya adı geçen Ermenileri ve ailelerini Rusya sınırı içerisine sürmek veya bu Ermenileri ve ailelerini Anadolu içerisine çeşitli

yerlere dağıtmak gereklidir. Bu iki yoldan uygun olanının seçilerek uygulanmasını rica ederim. Bir sakınca yoksa, asilerin ailelerini ve isyan merkezlerini sınır dışına sürmeyi ve onların yerine sınır dışından gelen İslâm halkı yerleştirmeyi yeğlerim..”³¹

Enver Paşanın bu telgrafından sonra, askeri güvenlik önlemleri nedeniyle öncelikle Doğu Anadolu’da Devlete isyan eden Ermeniler, savaştan sonra yerlerine dönmek üzere, buldukları yerlerden Irak ve Suriye’ye göç ettirilmişlerdir. Cephelerde savaşın güvenlik içinde sürdürebilmesi ve yurt içinde güvenlik ve huzurun sağlanması için başka yol da o günkü şartlarda yoktur.

Mayıs ayı içerisinde Van’daki durum Türkler için çok kötüleşmiştir. Van’da kalan az sayıdaki halk ve asker ancak mayıs ayı sonuna kadar tutunabilmiş, mayıs sonunda Van şehri düşmüştür. Gerek Van’ın kuşatılması, gerekse kuşatma sonunda şehir ve çevre halkından çok sayıda insan şehid edilmiştir. Şehrin Ermenilerin eline geçmesinden hemen sonra ise “Van Geçici Hükümeti” kurulmuş ve her yerde Türklerle karşı katliamlara girişilmiştir.

Ermeniler Van isyanı sırasında yaptıkları kötülükleri kendi resmi ajanslarıyla bütün dünyaya yaymakta sakınca görmemişlerdir. 26, 27 ve 28 Nisan günlerinde yayınladıkları haberlerle Van şehrinde ve şehrin dışında rastladıkları Türkleri nasıl öldürdüklerini bütün dünyaya bildirmekten utanmamışlar ve yaptıkları zulüm ve işkenceleri kabullenmişlerdir. Ermeniler, Van isyanının daha ilk günlerinde bir bildiri yayınlarak askerlikle ilgisi olmayan suçları araştırmak ve incelemek için bir “Adli İşler Komitesi” kurmuşlardı. Bu komite her günün belirli beş saati içinde Karabet Şervanyan’ın evinde, bütün şikâyet ve iddialara bakmaya başlamıştır. Van’daki Ermeniler, yeni bir adli örgüt kurmakla, burada egemenliği üzerlerine almış olduklarına inanmışlardı.

(30) Aspiration et Agissement..., s. 278, 279, 280, 281, 282.

(31) ATASE Arşivi, I. Dünya Harbi Koleksiyonu, K-44, D-207, F-2-1, 2-2.

Van'da çarpışmalar sırasında yakalanan Türkler, çeşitli işkencelerle öldürülmüştür. Van valisinin verdiği rapora göre Türklerden her gün en aşağı 5-10 ölü ve 10-20 yaralı olduğu bildirilmektedir.

Bu isyan sırasında Van şehrinde 10 000; köy ve kasabalardaki halktan da 20 000 kadar Türk göç etmiş; ancak, göç sırasında bunların çoğu, Ermeni çetelerinin saldırıları sonucu katledilmişlerdir.

16 Mayıs 1915'de Rus birlikleri Van'a girmiş ve hem gönüllü Ermeniler hem de isyan eden Anadolu Ermenilerinin yardımıyla Türk halkının göç ettirildiği Van'ı ele geçirmişlerdir. 20 Mayıs 1915'de ise Van ve civarının Ruslar tarafından işgali tamamlanmıştır.

Osmanlı ordusu Van'ı tekrar Ruslardan almak için askeri hareketlerini yoğunlaştırdı. Haziran, Temmuz ve Ağustos 1915 aylarında bu faaliyetler hız kazandı ve Türklerle Ruslar arasında çarpışmalar oldu. Van şehri birkaç kez Ruslarla Türkler arasında el değiştirdi.

Osmanlı ordusunun bu faaliyetleri sonunda Van gölü güneyinde önemli başarılar elde edildi. Oluşturulan Van gölü cenup müfrezesi 22 Eylül 1915'de Van'a girmeyi başardı. Bunun üzerine Ermeni süvari ve piyadelerinden oluşan Rus kuvveti Hoşap yönüne çekilmeye başladı. Ancak Van gölü cenup müfrezesi zayıftı ve takviyeye muhtaçtı. Bu yüzden 29 Eylül 1915'de Ruslar tekrar Van'a girdiler. Rusların Hoşap'tan ilerleyen 2 süvari alayı ve bir piyade alayı ile Muradiye'den gelen bir süvari alayı da Gevaş'a tekrar girdi.

29 Eylül 1915'de Van'ın Ruslar tarafından alınmasından sonra Osmanlı ordusu Ekim 1915'de şehri tekrar almak için çabalara giriştiyse de başarılı olamadı. 1917 yılının Ekim ve Kasım aylarında, ihtilalle birlikte, Ruslar Van'ı boşalttılar. Van'ın boşaltılması ve 2 Nisan 1918 de şehrin Türkler tarafından Ermenilerden geri alınmasına kadar geçen süre içerisinde Van Ermenilerin işgalinde kaldı.

Kaynakça

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, sayı: 81, Belge no: 1819.

Aspiration et Agissement Révolutionnaires des Comités Arméniens Avant et Après la Proclamation de la Constitution Ottoman, İstanbul, 1917, Ankara, 2001.

GenelKurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi, I. Dünya Harbi Koleksiyonu, K-4, D-23-A, F-5.

ATASE Arşivi, I. Dünya Harbi Koleksiyonu, K-2287, D- 12, F-6, 6-1.

ATASE Arşivi, I. Dünya Harbi Koleksiyonu, K-2287, D- 32/12, F-6-2, 6-3.

ATASE Arşivi, I. Dünya Harbi Koleksiyonu, K-2818, D-59, D-59, F-1-15.

ATASE Arşivi, I. Dünya Harbi Koleksiyonu, K-2818, D-59, D-59, F-1-15.

ATASE Arşivi, I. Dünya Harbi Koleksiyonu, K-2818, D-59, D-59, F-1-17.

ATASE Arşivi, I. Dünya Harbi Koleksiyonu, K-2818, D-59, F-1,16.

ATASE Arşivi, I. Dünya Harbi Koleksiyonu, K-2818, D-59, F-1-32,33.

ATASE Arşivi, I. Dünya Harbi Koleksiyonu, K-2820, D-69, F-2, 17.

ATASE Arşivi, I. Dünya Harbi Koleksiyonu, K-2820, D-A 69, F-3-41.

ATASE Arşivi, I. Dünya Harbi Koleksiyonu, K-2820, D-A 69, F-3-71.

ATASE Arşivi, I. Dünya Harbi Koleksiyonu, K-2820, D-A 69, F-4.

ATASE Arşivi, I. Dünya Harbi Koleksiyonu, K-2947, D-628, F-3-.

ATASE Arşivi, I. Dünya Harbi Koleksiyonu, K-2950, D-13, F-1-44.

ATASE Arşivi, I. Dünya Harbi Koleksiyonu, K-44, D-207, F-2-1, 2-2.

ATASE Arşivi, I. Dünya Harbi Koleksiyonu, K-520, D-2024, F-12-5.

ATASE Arşivi, I. Dünya Harbi Koleksiyonu, K-5240, D-6, F-1-28, 1-30.

ATASE Arşivi, I. Dünya Harbi Koleksiyonu, K-5240, D-6, F-1-8, 1-10.

ATASE Arşivi, I. Dünya Harbi Koleksiyonu, K-525, D-2050, F-4.

ATASE Arşivi, I. Dünya Harbi Koleksiyonu, K-528, D-2061, F-1,8.

ATASE Arşivi, I.D.H. Koleksiyonu, K-2820, D-A-69 F-3.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın no:49, Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri (19141919)I, Ankara,2001, s.1. Osmanlı Arşivi (BOA) HR. SYS. 2878 / 1, Belge No:2.

Gürün, Kamuran, Ermeni Dosyası, Ankara, 1983.

Livre Bleu du Gouvernement Britannique, Paris, 1987.

Süslü, A., G. Ögün, T. Serdar; Van, Bitlis, Muş

ve Kars'taki Ermeni Katliamları, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, No: 8, Ankara, 1994, s. 20; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın no:49, Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri (19141919)I, Ankara,2001, s.4. Osmanlı Arşivi (BOA) HR. SYS. 2878 /1, Belge No: 2

W. E. D. Allen - Muratoff, Paul, 1828-1921 Türk Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi, Gnkur. Yayını, ankara, 1966, s. 278.